

КЫРГЫЗ СОВЕТ АДАБИЯТЫНДАГЫ ОБЗОРДУК МАТЕРИАЛДАР ТУУРАЛУУ

2-макала

К.Артыкбаевдин «Тарыхындагы» поэзияга арналган обзордо 30-жылдардагы кыргыз поэзиясындагы жаңылыктар толук кабарланган. Окуу китебинин талабына жараша конкреттүүлүк сакталган.

Кыргыз адабиятынын академиядан чыккан тарыхында ушул эле маалыматтардын тегерегинде сөз жүрөт да, бир аз кеңейтилет. Ал тургай, маалыматтардын берилишиндеги ырааттуулук да сакталган.

Маселен, алгач А.Токомбаевдин жана башка акындардын эмгек темасына арналган чыгармалары талданса, академиялык «Тарыхта» да ушул маселеге орун берилет. Мындан тышкары, таптык күрөш, коомдогу болуп жаткан жаңылыктар («от араба» темасы).

К.Маликовдун кыргыз сатира жанрын өнүктүрүүдөгү салымы, А.Токомбаевдин философиялык ырла-рына токтолуу да К.Артыкбаевдин китебинде берилген өзөк, ирет боюнча талданып отурат.

Ушул обзордук бөлүмдөрдө К.Артыкбаевдин китеби студенттерге ылайыкталган, чакандыгына кара-бастан, материалдарынын мазмуну конкреттүү болуп, информациялардын, фактылардын көптүгү менен айырмаланып турат.

Академиядан чыккан «Тарыхта» өзүнүн талабына жараша олуттуу чыгармалардан тартып адабий факты болууга жарай ала турган кубулуштарга чейин токтолууга аракет жасаган.

Ал эми К.Иманалиевдин китеби болсо, К.Артыкбаевдин «Тарыхын» негизги жетекке алгандай. Андагы обзордук бөлүктөр К.Артыкбаевдин тарыхындагы обзорлорго окшош. Балким, бул окуу китебине коюлуучу талаптардын окшоштугу менен түшүндүрүлөр. Кандай болгон күндө да, ар бир жазылган китеп өзүнчө оригиналдуулукка ээ болуп турушу зарыл маселе эмеспи.

Кыргыз совет адабиятынын андан кийинки этабы - «Кыргыз совет адабияты Улуу Ата Мекендик согуш мезгилинде». Бул этап бардык тарыхтардан орун алган. Башка этаптардын жазылышынан мүнөздүү нерсе бул бөлүктө да сакталып, адегенде тарыхый шарт, коомдук процесс, ал абал жөнүндө маалыматтар берилет. Анткенинин себеби, адабият коомдогу ири тарыхый окуяларга түздөн-түз шартташып турат.

Улуу Ата Мекендик согуш жөнүндө: ага байланыштуу дегеле ушул жылдардагы адабий көркөм процесске обзорлор жүргүзүлүп, мында төмөнкүдөй чыгармалар айтылат. Ушулардын тегерегинде сөз жүрөт: «Публицистикалык чакырык ырларга А.Токомбаевдин «Жүргүлө!», «Кек-тейбиз», М.Элебаевдин «Улуу Марш», «Ажалың», Ж.Бөкөнбаевдин «Ата Журт үчүн майданга», «Жүрөгүм менен кызыл туу», Т.Үмөталиевдин «Күн тутулбайт, ай батпайт», «Мактанбагын», К.Ма-ликовдун «Канга-кан», «Жолдоштор», «Биз жана сен», Ж.Турсубековдун «Жок болор кези», «Кайда качат», А.Осмоновдун «Жашасын жүрөк, жашасын акыл», «ант берүү түрүндөгү ырларга А.Токомбаевдин «Ал мындай деди»,

АДАБИЯТ ТААНУУ ЖАНА
ЖУРНАЛИСТИКА МАСЕЛЕЛЕРИ

Ж.Бөкөнбаевдин «Антым», Т.Үмөталиевдин «Аткарам берген антымды» жана башка»¹ чыгармалар жаралып, негизинен, Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында ушул авторлордон калеминен чыгармалар жаралган эле.

Бардык жазылган «Тарых-тарда» ушул авторлордун чыгар-мачылыгынын тегерегинде талдоолор жүргүзүлөт. Академиядан чыккан тарыхта жана К.Артыкбаевдин китебинде конкреттүү түрдө адабият-тын жанрдык түрлөрүнө бөлүштүрүлүп каралат. К.Иманалиевдин «Тарыхында» көлөмүнө жараша, жалпысынан сомолонгон обзор жүргүзүлөт.

1970-жылкы «Историяда» эмнегедир башка этаптарга салыш-тырмалуу согуш учурундагы адабият бөлүнбөстөн эле, бир эле теманын астында жалпылаштырылган маалы-матка ээ болот. Мында тарыхый коомдук шарт жөнүндө да маалымат берилбейт.

Ушул жерден К.Артыкбаевдин китебине мүнөздүү бир принцип иш жүзүнө ашат. Адегенде адабияттын этаптык бөлүнүшүнө обзор жүргү-зүлгөндөн кийин ошол учурга чыгармачылыктары туура келген авторлор каралат. Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги обзордук бөлүмдөрдөн кийин М.Элебаевдин, Ж.Бөкөнбаевдин, Ж.Турусбековдун портреттери берилген.

Башка адабият тарыхтарынын чоң айырмачылыкка академиядан чыккан «Кыргыз совет адабиятынын тарыхы» эгедер. Анткени мында ар бир этаптагы көркөм котормо маселеси өзүнчө, адабий сын менен адабият таануудагы өнүгүш-өксүктөр, болуп өткөн кубулуштар өзүнчө изилденип, тааныштырылат.

Согуш мезгилинен кийин ирет менен согуш мезгилинен кийинки учурдагы адабий процесс келет. Ага арналган обзорлор жүргүзүлөт.

Айта кете турган нерсе, «Историяда» «Кыргыз совет адабияты согуштан кийинки жылдарда» бөлүмү 40-жылдардын ортосунан 50-жылдардын биринчи жарымын ичине камтыйт. Мында граждандык-тарыхый абалды эске алып, мезгилдештирүү болгон деп ойлойбуз. Ал эми К.Артыкбаевдин «Тарыхында» болсо жогоруда аталган бөлүм 1946-1959-жылдарды ичине камтыйт. Мында китептин автору согуштан кийинки түйшүктүү жылдарды өзүнчө бир доор кылып, анын аяккы чекитин кыргыз адабиятындагы адабий чоң жаңы-лыктарга такайт, башкача айтканда, 1958-жылы Москвада кыргыз адабияты жана искусствосунун декадасы болуп өтөт, ал эми 1959-жылы Кыргызстан жазуучуларынын III съезди болуп өткөн. Канткен менен коомдогу граждандык-тарыхый окуялар менен адабий жаңылыктардын ортосундагы айырмачылыктарды каралып жаткан маселенин, талдоолордун специ-фикасына жараша колдонуу туура болот го эсептейбиз.

«Историяда» адаттагыдай эле кыскалык, тактык өкүм сүрөт. Белгилеп кете турган жагы, мында кыргыз адабияты эле сөз кылына бербестен, ошол мезгилдеги бүткүл союздук адабиятта болуп жаткан жаңылыктар, адабий көркөм кубулуштар да аздан болсо да талдоого алынат.

Негизинен, бардык тарыхтарда тең поэзияда жаралган төмөнкү чыгармалар жана алардын авторлорунун тегерегинде талдоолор жүргүзүлөт.

Алыкул Осмоновдун ушул мезгилде чыккан поэмалары, Н.Жетикашкаеванын поэзиясы, А.Токомбаев «Берегим» (1951), «Өз көзүм менен» (1952), «Турмуш» (1955),

¹К.Артыкбаев. Кирсэтлгн китепте 92-бет.

АДАБИЯТ ТААНУУ ЖАНА
ЖУРНАЛИСТИКА МАСЕЛЕЛЕРИ

Т.Үмөталиевдин «Мекен күүсү» (1949), «Жыргал турмуш ырлары» (1950), «Ак алтын жөнүндөгү ыр» (1956), К.Маликовдун «Биздин жер» (1950), «Ырлар» (1953), «Тоодогу от» (1957), А.Токтомушевдин «Тартуу» (1949), жана башкалар, ошондой эле Р.Шүкүрбеков, Н.Байтемиров, К.Акаев, С.Эралиев, С.Жусуевдердин көркөм изденүүлөрү караштырылган.²

Прозада болсо, негизинен, Т.Сыдыкбеков, К.Жантөшевдердин мурда жазылган романдарынын жаңы редакциялары тууралуу, Н.Байтемировдун ушул жылдары жазылган романдары тууралуу талдоолор жүргүзүлөт. Албетте, өз максатына жараша, академиядан чыккан китепте ар бир автордун чыгармачылыгына кенири токтолуу мүмкүндүгү берилген.

Мына атактуу жазуучу Ч.Айтматовдун чыгармачылыгынын баштапкы мезгили, алгачкы жарыяланган «Түнкү сугат», «Асма көпүрө» аңгемелери маалымдалат.

Согуштан кийинки учурдагы кыргыз адабий сыны, адабият таануусу, көркөм котормосу каралат. Ушул китеп аркылуу кыргыз адабиятын изилдөө эмгектери, алардын жаралышы, камтылган маселелери менен тааныш болобуз. Б.Керимжанованын «Жоомарт Бөкөнбаевдин чыгармачылык жолу» (1950), «Жоомарт Бөкөнбаев» (1953), Ж.Таштемировдун «Тоголок Молдонун чыгармачылык жолу» (1956), «Барпы Алыкулов» (1957), Ш.Үмөталиевдин «Алыкул Осмонов» (1958), «Аалы Токомбаев» (1958), С.Байкожоевдин «Жазгыч акындар» (1959), Б.Маленовдун «Мукай Элебаевдин чыгармачылыгы» (1959) сыяктуу монографиялары, илимий очерктери кыргыз адабий илиминин өнүгүшүнүн жаңы чектерин көргөздү³ деп белгилейт.

Чынында, эле адабияттын бүтүндөй тарыхы каралып жаткансып, андагы көркөм изденүүлөрдөн сырткары, көркөм сын жана адабият таануу илиминин ал-абалы, өсүшү, кемчилиги, дегеле анда болуп жаткан процесстер эртеби-кечпи, системалуу түрдө каралышы зарыл эле.

К.Артыкбаевдин эмгегинде бардык ойлордун негизи, уюткусу жатат. Ал эми кийинки чыккан «Тарыхтарда» аны кеңейтип, кеңири чечмелөө-лөрдү, талдоолорду жүргүзүшөт.

Биз өзүбүз жогортодо баса көрсөтүп далилдөөгө аракеттендик. К.Артыкбаевдин «Тарыхы» кийинки чыккан «Тарыхтар» үчүн эле эмес, көптөгөн изилдөөлөргө башат болуп бере алат десек жаңылбайбыз. Маселен, ошол эле алгачкы жылдар, ошол эле калыптануу жылдарындагы адабият тууралуу фактыларды обзордук бөлүмдөрдөн кездештиребиз. Анан ушул факт-материалдардын кенен талданышын академиялык «Тарыхтан» жолуктурабыз.

«Историяда», академиядан чыккан «Тарыхта», К.Иманалиевде согуштан кийинки кыргыз совет адабиятына арналган обзордон кийин эле азыркы мезгилдеги кыргыз совет адабиятына арналган обзордук бөлүм кирет.

Өзгөчөлүктүү көрүнүш, К.Артыкбаевде Улуу Ата Мекендик согуштан кийинки адабияттын фонунда А.Осмоновдун чыгармачылык портрети берилет. А.Осмоновдун чыгармачы-лыгынын башталышы мурдагы жылдарга тиешелүү болгону менен акындын чыгармачылыгы менен гүлдөгөн мезгили «Болдино күзүндөй» ушул жылдарга туш келет.

«Тарыхтын» автору да ушул принципке таянды болуш керек.

Мындан кийинки келүүчү этаптык бөлүштүрүүдөгү эң акыркы обзор - «Кыргыз адабияты

² К.Артыкбаев. Кирсизилгін китепте 163-бет.

³ Кыргыз совет адабиятынын тарыхы, - Фрунзе: Илим, 1987, 503-бет.

азыркы мезгилде».

Москвадан чыккан «Историяда», албетте, белгилүү болуп тургандай 1970-жылга чейинки дээрлик 60-жылдардын ичи, аягы адабияттын ошол мезгилдеги эң кийинки учуру деп каралат. Ошондуктан улам берки «Тарыхтардан» айырмаланып тура турган жөнү бар. Аталган «Тарыхтарда» ушул жылдары чыгармачылык ийгиликтеги С.Эра-лиевдин, С.Жусуевдин, Б.Сарногоевдин, М.Жангазиевдин, Р.Рыску-ловдордун көркөм изденүүлөрүнө басым жасалат.

Ошол кездери жаш акындар катары эсептелип, ал эми бүгүнкү күндүн көз карашы менен алып караганда адабиятыбыздагы белсемдүү таланттар Т.Кожомбердиев, Ж.Мамытов, О.Султанов, Ж.Абдыкалыков, Б.Карагулов, М.Буларкиева, С.Абдыкадырова сыяк-туу таланттар «Историяда» аттары гана кетишсе, К.Артыкбаевдин китебинде жана академиядан чыккан «Тарыхта» азыркы кыргыз адабиятынын өнүгүшүн-өсүшүн белгилеп туруучу чыгармачыл инсандар катары поэзиядагы көркөм изденүүлөрүнө токтолушат. Алардын ырларына талдоо жүргүзүлөт.

Академиядан чыккан «Тарыхта» поэзияны экиге: лирика жана поэма деп бөлүп карашат. Бул жазылган чыгармалардын жана авторлордун көбөйүшү менен түшүндүрүлөт. Мындай бөлүп кароонун жакшы жагы бар, конкреттүүлүккө ээ болот.

Проза боюнча да акыркы жылдары жаралган романдар өзүнчө, повесттер өзүнчө бөлүнүп каралган.

Бардык «Тарыхтарда», негизи-нен, төмөндөгү авторлордун чыгармачылыктарына басым жасалган: Т.Сыдыкбеков «Ыманбайдын пейили» С.Өмүрбаев «Телегей», Т.Касымбеков «Сынган кылыч», К.Каимовдун бир топ чыгармалары жана, сөзсүз түрдө, Ч.Айтматовдун атактуу повесттери.

«Историядан» айырмаланып, кийинки «Тарыхтар» кыргыз адабиятынын акыркы саамалыктарына токтолушат. Мында К.Жусупов, М.Гапаров, М.Мураталиев, С.Жети-мишев, Ө.Даникеев, А.Стамов, К.Акматов, М.Байжиев, Ш.Абдраманов өндүү жазуучулардын көркөм жаңылыктары, алардын азыркы кыргыз адабиятындагы орду көрсөтүлөт.

Академиядан чыккан «Тарыхта» акыркы жылдары жарык көргөн кыргыз романистикасына кеңири басым жасалат. Алардын идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктөрүнө анализ жүргүзүлөт.

«Историяда» кыргыз совет адабиятынын негизги этаптарына обзор жүргүзүлүп бүткөндөн кийин «Балдар адабияты» деген бөлүм бар. Бул бөлүм жалпы эле тээ 30-жылдардан берки кыргыз балдар адабиятына тиешелүү көркөм өнүгүшкө экскурс жасайт.

Бул «Историяда» «Орус жана чет элдер адабияты менен кыргыз адабиятынын байланышы» аттуу чоң теманын астында кыргыз тематикасынын орус жазуучуларынын чыгармаларында кездешиши, орус адабиятынын чыгармаларынын азыркы кыргыз адабиятынан тийгизген таасири өндүү маселелер берилет. Ошондой эле Кыргызстандагы орус жазуучуларынын чыгармачылыгы каралып, Н.С.Чекменов, С.А.Фиксин, Н.Н.Удалов, В.И.Паршков өндүү жазуучулардын чыгармачылыгына обзор берилет.

Кыргыз адабиятынын чет тилдерге которулушу, дүйнөлүк адабият менен болгон карым-катышы «Кыргыз адабияты чет элде» деген подтемада көрсөтүлөт.

«Историяда» обзордук мате-риалдар ушундай тартипте берилип болгондон кийин,

портреттерге өтөт.

Академиядан чыккан «Тарыхтын» биринчи тому бүтүндөй обзордук материалдарга арналгандыгы эле обзордук бөлүктөр кенен каралгандыгын көрсөтүп турат. «Историяда» башат болуп каралган «Балдар адабияты» жана «Кыргыз совет адабиятынын интернационалдык маңызы» аттуу обзордук бөлүктөр бул «Тарыхта» андан ары кеңейтилген. Академиядан чыккан «Кыргыз совет адабияты тарыхындагы» обзордук бөлүмдөрдөн кийин ар бир этаптын корутундусу чыгарылган. Белгилүү окумуштуу К.Асаналиев бардык этаптардын корутундусун жогорку эрудиция, илимий компетентүүлүк менен жазган.

Жогоруда айтылган маселе-лердин камтылышы академиялык «Тарыхтын» өзүнө коюлуучу талаптарга жооп берүүсү болуп эсептелет. Анткени академиялык «Тарыхтын» максаты, жазылыш талаптары окуу курал катары жазылуучу китептерден түп-тамырынан бери айырмаланып турат.

Ушул ажырымды айра билүү керек. Айрымдар (мисалы: сынчы А.Эркебаев) өз мезгилинде окуу куралы менен академиялык негизде жазылган китептин ажырымын жакшы айрып биле алышпай, чындыкка негизделбеген пикирлерди жаратышкандыгы белгилүү.

Биз жогоруда көрсөткөн ошол эле балдар адабияты, кыргыз адабияты менен чет элдер адабиятынын ортосундагы байланыштар жана башка маселелердин окуу куралында кенен орун албагандыгы үчүн доомат койсок, жаңылыш болор эле. Бирок бул сөз, бул маалыматтар окуу куралында таптакыр эле жок деген пикир эмес.

К.Артыкбаевдин обзордук бөлүмдөрүндө ошол мезгилдеги адабияттагы белгилөөгө татыктуу учурлар көз жаздымда калган эмес. Ошентип, обзордук бөлүмдөрдөгү негизги айырмачылыктарды көрсөтүүгө аракеттенсек.

«Историяда» өкүнүчтү көрүнүш болсо да материалдардын жардылыгы көзгө урунат, айрым туура эместер кездешет.

Бул маселени К.Артыкбаев туура байкаган: «Кыргыз совет адабият тарыхынын» өтө эле жупуну жазылгандыгы бизди өкүндүрбөй койбойт. Т.Молдо, Б.Алыкулов, М.Элебаев, К.Баялинов, К.Жантөшев, К.Маликов, Ж.Бөкөнбаев, Ж.Турус-беков, Т.Үмөталиев сыяктуу залкар акын-жазуучулардын чыгармачылыгы жөнүндө өзүнчө портреттик изилдөө бөлүмдөрү жазылмайын, адабия-тыбыздын тарыхы жарды болуп калары өзүнөн-өзү түшүнүктүү. Тилекке каршы, «Тарыхтан» буларга атайын портреттик бөлүмдөр берилбей калган» жана башка айрым кемчиликтерди баса көрсөтөт.

Чынында эле «Историяда» жогорудагы авторлордун портреттери толук берилбестен, обзордук бөлүм-дөрдүн ичине эле камтылып берилген.

К.Артыкбаевдин обзордук бөлүмдөрүндө обзор багытталган мезгилдеги адабий шарт, адабий жаңылыктар ырааттуулук менен баяндалып, ошол мезгилде жазылган чыгармалардын орчундуулары талдоо-го алынат.

К.Иманалиевдин китебинде обзордук бөлүктөр К.Артыкбаевдин «Тарыхындагы» принциптерге таянат.

Академиялык «Тарых», негизинен, К.Артыкбаевдин китебин жетекке алып, өзүнүн көлөмүнүн кенендигинен пайдаланып, материалдарга кенен талдоо жасайт. Албетте, аларда жаралган саамалыктын кийинкилерге тийгизер таасири белгилүү эмеспи.

Адабияттар:

1. Артыкбаев К. Мезгил элестери. – Фрунзе, 1979, 54-бет.
2. Озмитель Е.К. Зрелость национальной литературы. – Фрунзе, 1990.
3. Үмөталиев Ш. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы ушундайбы?// Ала-Тоо, 1961, № 3.
4. Суванбеков Ж. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы ар тараптан изилденсин.// Ала-Тоо, 1967, № 5.
5. Үмөталиев Т. Кайдыгер мамиленин натыйжасы. //Ала-Тоо, 1961, № 5.
6. Маликов К. «Кыргыз совет адабият тарыхынын очерктери» тууралуу бир-эки сөз.// Ала-Тоо, 1961, № 6.
7. Артыкбаев К. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. - Фрунзе, 1982.
8. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. – Ф., 1960.
9. Маликов К. Кыргыз совет тарыхынын очерктери тууралуу бир - эки ооз сөз. //Ала-Тоо, 1961, № 5.
10. Кыргыз совет адабиятынын очерктери. – Ф., 1960.
11. Брудный Д. История кыргыз-ской литературы.// Советская Киргизия, 1961, 20-февраль
12. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. – Ф., 1960.
13. История киргизской советской литературы. – Москва, 1970.